

אורי ינאי וטלי גל (עורכים), מפגיעה לאיחוי: צדק מאחה ושיח מאחה, ירושלים: מאגנס, 2016, 320 עמ'.

באדי חסיסי

כחלק מן "האמנה החברתית" בין המדינה לבין האזרח, הראשונה פורשת חסות על הקורבן ומפקיעה את קורבנותו. כאשר אזרחים מותקפים, המדינה למעשה מחליפה אותם כקורבן והופכת בעצמה לצד התובע את העברייני. מאותו רגע תתנהל המדינה מול התוקף ותבוא אתו חשבון. תהליך זה מנתק את הקשר בין העברייני לבין הקורבן ומשתיק את האחרון. גישת "הצדק המאחה" מתקנת את העוול הכרוך בהשתקה זו של המשפט הפלילי, בראש ובראשונה לקורבן, למשפחתו ולקהילתו. כמו כן, היא חורגת מנקודת המבט של תגובה צרה לעברה ורואה במעשה עברייני לא רק מעשה הפוגע באנשים, אלא גם מעשה הפוגע ביהסים החברתיים. גישה זו חורגת ממטרות הגמול וההרתעה של המשפט ומבקשת לשקם, לרפא ולאחות, ולא רק להעניש ולנקום. היא מבקשת להשיב איוון שהופר במעשה העברה, והדרך לעשות זאת מחייבת מעורבות משמעותית של כל הצדדים: העברייני, הקורבן, אחרים משמעותיים והקהילה. מעבר לפן הנורמטיבי (המצב הרצוי), לגישה זו יש גם אספקט תועלתני. הטענה הרווחת היא שגישת הצדק המאחה תיצור פחות הפללה, תמתן תחושות שליליות ופוסט-טראומטיות של קורבנות ורצון בנקמה, תספק גם את הקורבן וגם את העברייני מאופן התנהלותה של מערכת אכיפת החוק, תוביל לפחות פשיעה מחדש (רצידיביזם) בקרב חלק מן העבריינים ותחסוך משאבים למדינה בכלל ולמערכת אכיפת החוק בפרט (Strang, Sherman, Mayo-Wilson, Woods, & Ariel, 2013).

* פרופ' באדי חסיסי, ראש המכון לקרימינולוגיה, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים.
דואר אלקטרוני: badi.hasisi@mail.huji.ac.il

מחקרים אכן סיפקו עדויות אמפיריות לכך שהשימוש בתהליכים של צדק מאחה מביא לתוצאות חיוביות יותר מן התגובה המסורתית של מערכת אכיפת החוק ("ענישה עירומה"). העדויות בנוגע להשפעתו של צדק מאחה על המעורבות בעבריינות עתידית נראה מבטיח, אם כי עוצמת ההשפעה קטנה יחסית. מנגד, יש עדויות מוצקות יותר לכך שהשתתפות של נערים עבריינים בתהליכים של צדק מאחה גרמה לתחושות טובות יותר לעומת השתתפות הנערים בהליך הפלילי הרגיל (Wilson, Olaghere, & Kimbrell, 2017). בפרקי הספר גם מצויים ציטוטים רבים של קורבנות עברה המעידים על חשיבותו של הליך הצדק המאחה שהם חוו, על איכות האינטראקציה עם התוקף-עברין, על האמונה שחזר לדרך הישר ואף על בקשת רחמים מבית המשפט בעת גזירת עונשו. הספר בעריכתם של אורי ינאי וטלי גל מורכב מ-13 מאמרים, המתחלקים בין שלושה פרקים (שערים). הפרק הראשון מתאר את ההתפתחות התאורטית של הצדק המאחה ומציג נקודת מבט תרבותית בקרב מיעוטים ונערים. פרק הסקירה של גל מקיף מאוד ושוטח בפני הקורא את הרציונל ואת היישום של גישת הצדק המאחה. כמו כן, הפרק מתחקה אחר התאוריות ששימשו השראה לפיתוח מודל זה, כמו תאוריית הפיוש המשקם, תאוריות המתייחסות לנפגע העברה ותאוריות המתייחסות למקומה של הקהילה בהליך הפלילי. גל גם מצביעה על פערים תאורטיים בספרות זו, למשל החוסר בפיתוח תאורטי של מושג האיחוי בכל הנוגע לנפגעים ולמקומה של הקהילה והחשש מפגיעה בערך השוויון (אכיפה בדלנית). הערות אלו ואחרות מראות שתחום הצדק המאחה הוא צעיר יחסית וכיווני התפתחותו התאורטיים הם מרתקים. הפרק השני מספק מבט פנימי על אופן פעולתו של הצדק המאחה בצמתים שונים של מערכת אכיפת החוק ובהקשרים שונים, למשל בעברות מין (מאמרו של לייסט ועמיתותיה). הפרק השלישי מבקש להחיל או לייצא את עקרונות הצדק המאחה מן הזירה המשפטית לזירה החברתית וקורא ליישמו במקום שאין בו הסכמה או שיש בו סכסוך פוליטי טעון (מאמרו של ינאי). בספר יש גם פרק נספחים (שלושה במספר) המתאר את התפתחותו ואת יישומו של הצדק המאחה בישראל.

בפרק הראשון יש שני מאמרים העוסקים בביטויים של צדק מאחה בתרבויות משנה בחברה הישראלית, ערבים וחרדים, ובמרכז הדיון עומד מוסד הסולחה בחברה הערבית (שפירא; ינאי ועדווי). שני המאמרים מתארים את היתרונות של שימוש בפרקטיקה זו (הסולחה) לטיפול בסכסוכים אלימים בחברה הערבית מתוך פנייה לגורמים בקהילה כדי שיגשרו בין הנצים וימנעו את הישנותם של אירועי אלימות. חברי הקהילה גם ממלאים תפקיד של שמירה על ביטחון המעורבים (הקורבנות) וערבות לשלומם. למוסד הסולחה שורשים היסטוריים ותרבותיים בחברה הערבית, לכן ההתחשבות במסורות הקהילה צפויה לקבל תמיכה (לגיטימציה) מן הציבור ולסייע בהכלת האלימות. הסולחה גם בנויה על רוח מסוימת של התנדבות, על מעורבות פעילה, על גישור ועל משא ומתן – עקרונות המקרבים אותה לפרקטיקות של הצדק המאחה – ובמהלכה מתקיימים דיונים ומפגשים מתמשכים בין המעורבים (התוקפים והקורבנות). המשטרה ובתי המשפט

בישראל מכירים דה פקטו במוסד הסולחה ואף נעזרים בו כדי להשיב את הסדר על כנו ולמנוע את התרחבות הסכסוך האלים, כפי שמראה מאמרו של שפירא. הסולחה ותוצאותיה עשויות אף להשפיע על חומרת האכיפה או הענישה, אף על פי שהיא איננה משמשת תחליף לדין הפלילי. התביעה מצדה יכולה לראות בסולחה תוצאה מרתיעה בשל המסר שהיא טומנת בחובה: אם הצדדים לא יגיעו להסכם "הפסקת אש", ייגזר עונש הנאשמים לחומרה (או שהם ייעצרו עד תום ההליכים). כפי שמראה שפירא, גם במקרה של החברה הדרוויז (בכל הנוגע לכבוד המשפחה) והחברה החרדית (הסידי סאטמרי), העובדה שהוצאו "צווי הלכה" של חכמי דת מקובלים, מנעה פגיעה נוספת בקורבן, והדבר מעיד על יעילותם של מנגנונים אלו בקרב חלקים מסוימים בציבור בכל הנוגע להשכנת סדר ולמניעה של התמשכות האלימות.

לצד תפקידה של הסולחה ועירוב גורמים דתיים בקהילות השונות חשוב להדגיש כי מוסד זה משקף חברה שהמדינה בה חלשה (משילות נמוכה), ולכן לקהילה (או למנהיגיה) יש תפקיד מרכזי בהשכנת הסדר, בשמירתו ובאכיפתו. יש שיטענו כי חוסר המעורבות הישירה של המדינה בהסדרת הסכסוכים ומיקור החוץ של אותם סכסוכים לוועדות סולחה מונעים ממנה ללמוד לעומק את הסיבות לאלימות בחברה הערבית בישראל ולטפל בהן כהלכה. באשר לצדק המאחה, יש לשים לב בהקשר זה שעל אף היתרונות הרבים הגלומים במוסד הסולחה, בעיקר הצלחתי חיי אדם, הוא לא יחליף בפועל את המדינה. אם הוא יחליף את המדינה, ניקלע למצב שבו הקורבן מושתק שוב, הפעם מתוך קהילתו, ושתיקתו יכולה להיות בגלל מעמדו הכלכלי, מגדרו (כמו במקרי רצח על רקע כבוד) או מיקומו החברתי (או מיקום משפחתו המורחבת). גישת הצדק המאחה מבקשת להביא את קולו של החלש, של הנשכח, הקורבן שקולו נדמם בהליך הפלילי, לכן חשוב לבחון אם פרקטיקות של סולחה משקפות את מבנה הכוח בחברה, כך שקולם של הקורבנות האמתיים לא יישמע בהכרח. חשוב להדגיש שבסולחה לא נשמע קולן של הנשים, משום שהגורם המחליט הוא השיח, ולא הצדדים עצמם. נוסף על כך, הדיאלוג אינו בין הפוגע לבין הנפגע, אלא בין ראשי המשפחות שלהם, ולכן הם עצמם עשויים להמשיך לא לקבל אחריות (הפוגע) או לא לקבל תשובות (הנפגע). זאת ועוד, מוסד הסולחה מספק טיפול חירום בבעיה דחופה, ומטרתו היא שאנשים לא ייפגעו מן הסכסוך (בגלל השתייכותם למשפחה מורחבת, תמולה), אך טיפול זה אינו טיפול "שורש" ואינו מתמודד עם מחוללי האלימות. לדוגמה, נניח שבין שני שכנים ביישוב ערבי פרץ סכסוך אלים על גבול חלקה שבמחלוקת, ובעקבות הסכסוך פרצה קטטה רבת-משתתפים ויש נפגעים מקרב שתי המשפחות. הסולחה מצדה תטפל בהכלת האלימות ובפיצוי הנפגעים, אך לא תטפל בבעיה של העדר התכנון והבנייה בחברה הערבית בישראל, תופעה המשמשת רקע לסכסוכים רבים בין שכנים.

נערים הם אחת האוכלוסיות החשובות ליישום עקרונות הצדק המאחה, משום שמעורבותם המוקדמת בעבריינות ושהותם במתקנים סגורים מנבאות עבריינות עתידית. הרחקת נערים שמעודו ממעגל העבריינות צריכה אפוא להיות מטרה עיקרית

של מוסדות המדינה, וצדק מאחה הוא גישה המתאימה למטרה זו. מבחינה היסטורית (כפי שמצוין במאמרם של ינאי ועדווי), השלטון הבריטי אפשר את החלופה של צדק מאחה (או צדק שבטי) כלפי קטינים מקרב הילדים בניו זילנד (אך לא מבוגרים), שכן אוכלוסייה זו מתאימה ליישום גישה של אכיפה חלופית (בטרם פיתחו זהות עבריינית). בספר מופיע מאמרה של שרי אלגרבל ז"ל, שהייתה קצינת המבחן לנוער הראשונה בארץ שהפעילה תהליכים של צדק מאחה בקרב נוער, ונפטרה בסמוך ליציאתו לאור של הספר. כפי שעולה ממאמרה, בישראל הוחל תיקון 16 (סעיף ההליכים החלופיים) המאפשר לבחון חלופות להליך המשפטי, כולל צדק מאחה, במקרה של נוער עברייני. גם כאן, בדומה למאמריהם של שפירא ושל ינאי ועדווי, עלה נושא הנערים הערבים והתרבות האסלאמית המכילה עקרונות של צדק מאחה וצורך בהתאמת ההליכים לתרבות של אותם נערים. דיון זה מבליט את יתרונותיה של גישת הצדק המאחה: היא מאפשרת לשלב רכיבים תרבותיים ייחודיים לחברה מסוימת (הערבית, החרדית, העולים וכד'), שהקורבן והעברייני משתייכים אליה. לרכיבים אלו יש משמעות רבה בעבור המעורבים, והם עשויים להשפיע על תוצאת ההליך של צדק מאחה.

הספר מאפשר להכיר מן היסוד את התאוריה ואת הפרקטיקה של הצדק המאחה. פוטנציאל היישום של גישה זו בולט בחברה מרובת תרבויות, כמו החברה הישראלית, וטומן בחובו הזדמנויות ואתגרים רבים שהספר התמודד אתם בצורה מקיפה ומלמדת. לספר זה יש גם חשיבות ציבורית-מדינית, ולא רק אקדמית, מפני שהוא מעודד מחשבה על חלופות להליך המשפטי המסורתי-פורמלי ומחזק את השיח של שיקום והשתלבות מחדש של הקורבן והעברייני בחברה אל מול שיח הקורא להתמרת הענישה ולנקמה בעברייני, שאיננה מסייעת לקורבן. על רקע דוח ועדת דורנר, שדגל במציאת חלופות מאסר, ובעקבות החלטת בג"ץ בנוגע לצפיפות בבתי הכלא, במערכת אכיפת החוק בישראל מבינים שהעונשים המחמירים אינם מרתיעים ויש למצוא חלופות לכליאה – לגישת הצדק המאחה יש אפוא רלוונטיות גבוהה במיוחד.

מקורות

- Strang, H., Sherman, L. W., Mayo-Wilson, E., Woods, D., & Ariel, B. (2013). Restorative justice conferencing (RJC) using face-to-face meetings of offenders and victims: Effects on offender recidivism and victim satisfaction. *Campbell Systematic Reviews*, 9(12), 1-59.
- Wilson, D. B., Olaghere, A., & Kimbrell, C. S. (2017). *Effectiveness of restorative justice principles in juvenile justice: A meta-analysis*. Fairfax, VA: George Mason University.